

## Verslag conferentie ‘Burgerschap in de buurtalen’

25 mei 2018      Universiteit van Amsterdam

---

De status van de vakken Duits en Frans is in het kader van de geplande [curriculumherziening](#) in de toekomst onduidelijk, terwijl de landen Duitsland en Frankrijk voor Nederland en überhaupt binnen de EU alleen maar belangrijker lijken te worden. Denk aan de ophanden zijnde Brexit en de afspraak die we in Europa hebben gemaakt om te streven naar de beheersing van tenminste twee vreemde talen. Dit mede als tegengif voor het oprukkende nationalisme. Naast het economische belang is er dus ook een politiek-maatschappelijk belang.

Daarnaast biedt juist het talenonderwijs Duits en Frans een plek en instrumentarium om burgerschapseducatie te beoefenen waarvoor de [Tweede Kamer](#) verdieping en concretisering wenst. Op deze conferentie poogt het Duitsland Instituut deze brug te slaan: waar en hoe komen de buurtalen en burgerschap samen? Deze vraag beantwoorden wij niet op de laatste plaats door te kijken naar het onderwijs in onze buurlanden: hoe kunnen we leren van burgerschapseducatie in het Duitse en Franse/Belgische onderwijssysteem?

### Vragen die op deze dag behandeld worden:

- Waarom is burgerschap überhaupt iets om je mee bezig te houden als mvt-docent? Hoort dit niet bij maatschappijleer?
- In hoeverre kan/moet school bijdragen aan de democratische rechtsstaat?
- Wat is het belang van de buurtalen voor (Europees) burgerschap en hoe kan dit helder worden geformuleerd?
- Hoe kunnen in de Duitse/Franse les kritisch denkvermogen en empathische vermogens van leerlingen gestimuleerd worden?
- Wat kunnen we leren van onze buurlanden op het gebied van burgerschapseducatie?
- En hoe kan dit leren gekoppeld worden aan ‘levensechte’ ervaringen (bijv. internationalisering of maatschappelijke stage in Duitsland)?

### Deel 1: Inleiding en achtergronden

In zijn welkomstwoord onderstreept prof. dr. **Ton Nijhuis**, directeur van het Duitsland Instituut Amsterdam, het belang van de buurtalen Duits en Frans. Dit ziet hij ten eerste door de ontwikkelingen in de wereldpolitiek bevestigd en versterkt, vooral door de *Brexit*. Ten tweede is er de rol van taal als drager van cultuur. Waar Engels tegenwoordig als onbetwiste lingua franca vooral functioneert als communicatiemiddel, schuilt er achter de talen Duits en Frans veel geschiedenis en cultuur.

Als het gaat om Europees burgerschap, dan hebben deze twee talen een bijzondere betekenis. Sowieso vereist een internationale dialoog de kennis van deze talen; pas dan kun je naar andere meningen en perspectieven luisteren. Daarnaast biedt deze talenkennis de mogelijkheid om te kijken naar andere manieren om met maatschappelijke problemen om te gaan, zoals in Duitsland en Frankrijk. Hier zie je een andere omgang met burgerschapseducatie waar we mogelijk van kunnen leren.

In de keynote van prof. dr. **Maarten Doorman**, bijzonder hoogleraar Historische cultuur van Duitsland aan de VU, gaat het om ‘Burgerschap in filosofisch-historisch perspectief’. Doorman neemt de toehoorders mee naar de 18e en 19e eeuw en het ontstaan van nationalisme. Hij

noemt daarbij de Franse Verlichtingsdenker Jean-Jacques Rousseau, die de uniciteit van elk individu benadrukt. Dit individu heeft als deel van de samenleving echter stilzwijgend een 'contract' getekend door participatie, waardoor de vrijheid wordt ingeperkt. Dankzij de ziel van de gemeenschap komt de wil van het individu en de intentie van de gemeenschap toch overeen, is het idee. Als tegenhanger noemt Doorman de Duitse romantische denker Johann Gottfried von Herder, die zich juist afzet tegen de Verlichting. Bij hem krijgt "volk" een andere lading, als spirituele gemeenschap. Hij was van mening 'dat alle volkeren op aarde (...) een unieke, wezenlijke dus onnavolgbare en onherhaalbare identiteit hebben'. Maar wat maakt een volk uniek? Volgens Herder bepalen literatuur, taal en geschiedenis en volk. Ondanks bepaalde verouderde of problematische aspecten, ziet Doorman bij beide denkers een uitgangspunt voor de huidige burgerschaps-vraagstukken. Een burger heeft een uniciteit en is verbonden in een gemeenschap, bv door middel van een nationaliteit. Deze identificatie met een geheel is essentieel voor de democratie.

In de taal en in de literatuur gaan ruimte voor het individu en een gevoel voor het collectief hand in hand. Hiermee komt Doorman dan ook tot de conclusie dat literatuur een centrale rol zou moeten hebben in het buurtalen-burgerschapsonderwijs: door te lezen leert een leerling iets over zichzelf én over de ander. Doorman noemt hierbij juist ook klassiekers als Thomas Mann en Heinrich Heine. Door te lezen, te interpreteren en ons daarmee te verplaatsen in een ander, werken we aan onze 'Bildung' volgens de definitie van Wilhelm von Humboldt: we vergaren niet alleen kennis, maar ontplooiën ook onze identiteit, als individu en als onderdeel van een gemeenschap.

In hun presentatie '**Wat is burgerschapsvorming en wat moeten we ermee?**' geven Marjolein Haandrikman en Annette van der Laan van **SLO** de wettelijke kaders van burgerschapseducatie aan. Daarnaast geven zij voorbeelden van toepassingen voor het moderne vreemdetalenonderwijs. Het blijkt dat het gros van de aanwezige docenten al onderdelen hiervan in hun les integreert, zoals de eigen mening leren verwoorden, controversiële thema's bespreken en de Duitse / Franse cultuur. Wat nog weinig gedaan wordt, is de leerlingen zelf mee laten bepalen wat zij leren in de les of het stimuleren van een maatschappelijke stage in het buurland.

De burgerschapsopdracht van scholen staat sinds 2006 in de wet. De meeste aanwezige docenten weten echter niet hoe burgerschap op de eigen school vorm krijgt. Probleem is dat op scholen vaak veel initiatieven plaatsvinden, maar dat er samenhang en doelgerichtheid ontbreken. In de actuele curriculumherziening is burgerschap als één van negen leergebieden geformuleerd om concretere inhoud te definiëren.

De kern van burgerschapsvorming kan worden samengevat in drie inhoudelijke domeinen: democratie, participatie en identiteit. Onder democratie vallen conflicten oplossen, standpunten formuleren en bronnen. Bij participatie gaat het om betrokkenheid, verantwoordelijkheden begrijpen en de basisprincipes van democratie. En identiteit beschrijft respect, samenwerken, reflecteren en ook het inleven in de ander.

## Deel 2: Workshops Duits en Frans

In de zes workshops maken de deelnemers kennis met voorbeelden van burgerschaps-educatie in de Duitse en Franse les. **Fanny Heyman** - joodse overlevende van de Tweede Wereldoorlog - en **Carolien Zimmermann** - kleindochter van een Duitse nazi en een Nederlandse verzetsstrijder - vertellen over hun gezamenlijke gastlessen op scholen, waarin ze aan de hand van hun familiegeschiedenis over identiteit en persoonlijke dilemma's spreken.

**Sophie van Leeuwen**, docente Frans, behandelt de genocide in Rwanda en Burundi aan de hand van de roman 'Petit Pays' van rapper Gael Faye. **Annemieke Haarlem**, vakdidactica Frans, laat zien dat literatuur en burgerschap een natuurlijke combinatie is. Verder komen het inzetten van foto's, een [toolbox tegen discriminatie](#) van de Anne Frank stichting en het gastspreker project '**Blik op de muur**' langs, waarbij in Nederland levende Duitsers vertellen over hun ervaringen in de oud-DDR.

Opvallend aan de workshops is het verschil van benadering van het begrip burgerschap bij Frans en bij Duits. Waar bij de Franse workshops de focus ligt op Francofonie, wereldburgerschap en mensenrechten, gaat het bij de Duitse thema's om de recente Duitse geschiedenis – Tweede Wereldoorlog en DDR -, om identiteit en discriminatie. Ook heeft de aanwezigheid van veel moedertaalsprekers onder de docenten Duits invloed; zij hebben in hun eigen schoolloopbaan kennis gemaakt met een andere benadering van *Demokratieerziehung* dan in Nederland gebruikelijk is. Ook is er steeds de frictie van het eigen vak te moeten 'verkopen' aan de leerlingen voor de achtergrond van *Täterschaft* van Duitsland in de oorlog. De Tweede Wereldoorlog is namelijk vaak het enige referentiepunt voor de leerlingen als het gaat om Duitse geschiedenis, omdat er over andere perioden van de Duitse geschiedenis nagenoeg geen kennis is.

## Deel 3: Paneldiscussie

In de paneldiscussie 'Burgerschapseducatie en de meerwaarde van de buurtalen' komt vooral naar voren hoe zeer de vakken Duits en Frans onder druk staan door de op handen zijnde curriculumherziening. Prof. dr. **Henriëtte de Swart** was als hoogleraar Franse taalkunde en semantiek betrokken bij de totstandkoming van de [KNAW-verkenning](#) over het taalbeleid in Nederland. Haar conclusie: "We moeten verstandiger en efficiënter omgaan met de talen in ons land, en daar heldere keuzes bij maken. Nederland is een meertalige samenleving geworden en daar is beleid voor nodig." Terwijl juist het tegenovergestelde gebeurt: de talen verliezen aan betekenis. Dit kun je onder meer afleiden aan het gedaalde aantal studenten aan eerstegraads lerarenopleidingen bij Frans en Duits. Voor Engels groeit het aantal juist. De vraag moet zijn: wat zijn de relevante talen in en voor Nederland? Het bedrijfsleven waarschuwt nu al voor een teloorgang van de buurtalen en de consequenties hiervan. De Swarts aanbeveling is om andere talen dan het Engels te versterken met een bijzondere status voor de buurtalen.

Ook **Trees Aler** (Sectiebestuur Frans Vereniging Levende Talen en lid Visiegroep Buurtalen) maakt zich grote zorgen omdat een verzwakte positie van de tweede moderne vreemde taal niet overeenkomt met de economische en maatschappelijke betekenis van de buurlanden voor Nederland. Op dit moment doen slechts 33% van de leerlingen eindexamen Duits doen, Duitsland Instituut Amsterdam

en een kleine 15% Frans. In 2002 is er in Europa de afspraak gemaakt dat leerlingen twee vreemde talen leren op een niveau A2/B1. Hieraan houdt Nederland zich duidelijk niet. De beroepsgroep moet daarom op de barricades, aldus Aler. Probleem is ook nog steeds de weging van het eindexamen, waarbij 50% van het cijfer bepaald wordt door leesvaardigheid – doelgericht en relevant taalonderwijs is op deze manier lastig. En dit terwijl Aler ervan overtuigd is dat Burgerschap de talen Duits en Frans hard nodig heeft.

Dit aspect wordt onderstreept door dr. **Marjolijn Voogel**. Ze deed socio-historisch promotieonderzoek over het vak Frans waarin ook een pleidooi voor behoud van buurtalen naast het Engels hoorbaar is. Voogels proefschrift gaat over de ontwikkeling van het Frans in onderwijs en uitgeverij in Nederland.

Steeds minder leerlingen kiezen Frans in hun eindexamenpakket. Op sommige scholen is Frans zelfs uit het curriculum geschrapt. Andere vakken zouden nuttiger zijn, en veelal gaat men ervan uit dat het Engels tegenwoordig volstaat. Naast het feit dat minder Nederlanders Frans lezen, daalde de afgelopen decennia ook het aantal boekvertalingen uit het Frans. Velen betreuren deze vermeende teloorgang van het Frans. Dat hangt samen met de geschiedenis van het Frans in Nederland.

Frans en Duits hebben andere betekenissen en waarden, die niet altijd meetbaar zijn. Voogel noemt dit de symbolische waarde. De symbolische waarde van beide talen hebben in Nederland een lange geschiedenis.

Docente Duits **Marja Ritterfeld** noemt voorbeelden van succesvolle burgerschapseducatie binnen haar vak en binnen internationaliseringsactiviteiten die ze samen met collega's opzette. Ritterfeld benoemt hoe in Europa als kenniseconomie geïnvesteerd wordt door middel van het Erasmus-plus programma: Leerlingen leren daardoor echt andere culturen en landen kennen. Ritterfeld probeert haar leerlingen altijd mee te geven dat we alleen samen sterk zijn en dat we daarvoor de ander moeten leren kennen, kunnen tolereren en leren waarderen. Dat je dat in het andere land met leeftijdgenoten het snelst ervaart, is voor haar logisch. Zij heeft bijvoorbeeld een uitwisselingsproject met een school in Wittenberg opgezet, haar leerlingen, zelf van een openbare school, hebben daardoor veel over Luther, zijn tijd en in verbinding daarmee ook over Erasmus geleerd. Voor Ritterfeld is helder: in een globaliserende wereld moet je je talen spreken, andere landen en culturen leren kennen om in internationale teams en met buitenlandse werkgevers te kunnen werken. Burgerschap moet, zeker ook internationaal!

De panelleden en het publiek zijn het erover eens dat voor een succesvolle implementatie van burgerschapseducatie het hele docententeam bij elkaar moet komen. Ook schoolleiders mogen zich veel bewuster zijn van hun burgerschapsopdracht. Een centrale website met werk materiaal rond thema's als WOII, de Muur, identiteit, globalisering etc. zou een goede ondersteuning zijn.

Er moet echter ook meer specificatie vanuit de overheid komen. Ook is de overheid verantwoordelijk voor het erkennen van het belang van beide talen: het talendonderwijs Duits en Frans moet zijn bijzondere positie van tweede moderne vreemde taal behouden. Hierbij moet ook het profielensysteem onder de loep genomen worden. Door de huidige profilering loopt de keuze voor de tweede vreemde taal steeds verder terug als gevolg van de hogere status van de bètavakken.

Voor god practice kan gekeken worden naar Duitsland waar een vergelijkbare discussie gaande is. Binnen Frans zou de focus op Frans als wereldtaal gelegd moeten worden. Burgerschap en internationalisering moeten hand in hand gaan.

#### Enkele conclusies:

- Taal is geen puur instrument voor communicatie; waar Engels als lingua franca zonder inhoud kan bestaan, dragen de buurtalen betekenis met zich. De relevantie van de buurtalen is na de Brexit verder toegenomen.
- Door in de les meer klassiekers te lezen, breng je de leerlingen in aanraking met een andere cultuur en met geschiedenis. De meerwaarde van de buurtalen wordt hierdoor beter verankerd. Want de nationale identiteit blijft essentieel voor de mens. Taal is een nationaal fenomeen; hierin zit ook de democratiegedachte inbegrepen.
- Burgerschap is een wettelijke verplichting van de school, maar niet van de individuele docent. Toch kan de mvt-docent hier op allerlei manier invulling aan geven en doet dit veelal reeds. Voorbeelden hiervan zijn het behandelen van de actualiteit, scholieren de eigen mening laten formuleren, literatuuronderwijs, projecten rond films zoals “Sophie Scholl” en internationalisering.
- Er is “something in the air”. Duidelijk doet de aandacht in het huidige onderwijs voor Duits en Frans geen recht aan het belang van de buurtalen voor Nederland. Groeiend protest is voelbaar.
- Talen zijn naast de bètavakken relevant voor het beroepsleven. Decanaten op school hebben een rol om leerlingen hierop te wijzen. Een bijzonder sterk imagoprobleem is er bij mbo-instellingen voor Duits in de Randstad.